

Cultura populară a românilor din Timoc

– încercare de periodizare a cercetărilor etnologice

Annemarie SORESCU MARINKOVIĆ

1. Românii timoceni

1.1. Vlahi sau români

Răspândiți în întreaga Peninsulă Balcanică, din imediata vecinătate a Dunării – în Timocul sârbesc și bulgăresc, ajungând până înspre Cadrilater, în Munții Rodopi, Voivodina, Serbia, Croația, Muntenegru, Macedonia, Albania, Grecia, de-a lungul coastei Adriaticii până în nordul Dalmației, în Munții Pind, în Epir, Thesalia, Peninsula Istria –, reprezentanții *romanității balcanice* au trăit și trăiesc în comunități mai mult sau mai puțin numeroase. Cu toate că sunt în continuă scădere, unele dintre acestea au reușit să-și păstreze până astăzi identitatea cu ajutorul limbii și al sistemului de credințe tradiționale. Acesta este și cazul românilor din Timocul sârbesc și bulgăresc.

În izvoarele bizantine și slave, locuitorii arealurilor menționate mai sus, inclusiv cei din zona Timocului, care formează o colectivitate aparte, sunt cunoscuți sub numele generic de *vlahi* sau *valahi*¹. Autorii sârbi și autoritățile sârbești folosesc, pentru a se referi la comunitatea românilor timoceni, termenul *vlahi*. Ceea ce nu ar trebui să fie mai mult decât o chestiune de echivalență lingvistică a devenit însă, între timp, un adevărat izvor de confuzii care, în cazuri extreme, a dus chiar la negarea componentei daco-romane a acestora.

În ultimele decenii, s-a iscat o adevărată polemică pe marginea termenului *vlah*, lansându-se o serie de teorii legate de identitatea etnică a populației care, în mod oficial, este considerată, atât în Serbia, cât și în Bulgaria, ca fiind alcătuită din vlahi, care vorbesc o limbă distinctă, limba vlahă. Astfel, s-a emis teoria că etnonimul vlah și glotonimul vlahă ar fi diferite de etnonimul român, respectiv glotonimul român. Din vădite considerente de ordin politic, la un moment dat s-a susținut că vlahii sunt, de fapt, descendenții unor sârbi, bulgari, greci sau albanezi cu un anumit tip de ocupație și ducând un mod specific de viață – păstori nomazi. A circulat însă și ideea că vlahii reprezentau, în trecut, un segment al populației balcanice, diferit din punct de vedere etnic de la o regiune la alta, dar având un statut social și juridic distinct în timpurile medievale, în formațiunile politice bizantine, sârbești, bulgare sau în Imperiul Otoman.

¹ Călin Felezeu și Ioan Lumperdean încearcă, în *Les Valaques du nord de la Péninsule Balcanique. Esquisse historiques*, să elucideze această confuzie: „Trebuie subliniat, în primul rând, că acest cuvânt reflectă, în sine, continuitatea de receptare prin scris a unei tradiții legate de romanitatea vlahilor din nordul Dunării. În al doilea rând, termenul valah, precum și alte forme ca *morovalah* sau *morlac* rămân în conștiința populațiilor din zona balcanică ca însemnând, în special, elementul roman (*l'élément romain*). În al treilea rând, valah începe să semnifice, de-a lungul timpului, o *etnie de origine romană*, alta decât cea a altor populații romane din Balcani, cum sunt: macedoromânii, meglenoromânii și istoromânii. În sfârșit, cuvântul valah înseamnă specificitatea etnică și nu modul de viață sau o anumită categorie profesională, identificată uneori acestei populații” (Budiș 2001: 26).

Trăsătura comună a acestor teorii ar fi ideea că termenul denotă o realitate socială, nu una etnică. Nu putea fi ignorată însă realitatea lingvistică, respectiv faptul că acești așa-numiți vlahi vorbeau o limbă neslavă, romanică.

Trebuie precizat că termenul vlah (cu diferitele sale variante: *valah*, *volah*, *olah*) a apărut în izvoarele scrise la puțină vreme după anul 1000, ajungând să se refere la o populație din Europa răsăriteană și de sud, denumită adesea și română: „Inițial termenul, foarte probabil de origine celtică, preluat apoi de germani, slavi, bizantini etc. a desemnat o populație romanică, pentru ca după anul 1000, odată cu terminarea etnogenezelor europene, termenul ca atare să desemneze o anumite realitate bine precizată din Sud-Estul Europei” (Zbucă 2002: 10). De regulă, locuitorii de pe Valea Timocului folosesc termenul *român/rumân* pentru a se autodenumi, în timp ce populația slavă în mijlocul căreia trăiesc utilizează etnonimul *vlah*. Ba mai mult, atunci când vorbesc românește, românii timoceni spun că sunt *rumâni*, iar când vorbesc sârbește/bulgărește afirmă că sunt *vlahi* (sr./bg. *Vlasi*).

Locuitorii acestui areal au, de asemenea, conștiința dublei apartenențe și la alt nivel: din punct de vedere teritorial și administrativ, ei fac parte din Serbia, respectiv Bulgaria, în timp ce, din punct de vedere spiritual și etnic sunt diferiți de sârbi/bulgari². Antropologul francez Dejan Dimitrijević-Rufu vorbește de identitatea duală, contextuală a românilor timoceni: identitatea românească este exprimată în cadrul comunității locale românești/vlahe, iar în afara acestei comunități ei își declară o identitate sârbească (Dimitrijević-Rufu 1998).

Însă lucrurile nu sunt atât de simple pe cât am fi tentați să credem. Chiar dacă în cadrul comunității locale se declară români, delimitându-se de sârbi în mijlocul cărora trăiesc, timocenii insistă asupra deosebirii față de românii din România³ sau de cei din Banatul sârbesc, resimțîți mereu ca alteritate, în ciuda tulburătoarelor asemănări cu aceștia. Cu toate că simt că niște fire invizibile îi leagă de spațiul nord-dunărean, nu acceptă bucuroși identificarea cu România. Cel mai aproape de realitate ar fi, probabil, să afirmăm că identitatea lor de grup este mai puternică decât o presupusă identitate națională.

1.2. Limba vorbită

Atât românii timoceni din Serbia, cât și cei din Bulgaria, sunt, în marea lor majoritate, bilingvi, vorbind atât limba română, cât și limba sârbă, respectiv bulgară. Există însă și excepții, în generațiile foarte tinere sau foarte bătrâne: în satele izolate se pot întâlni bătrâni care nu știu sârbește, în timp ce se constată o tendință, tot mai accentuată în ultimul timp, în rândul generației tinere, de a învăța doar sârbește. De asemenea, folosirea intensivă a limbii de stat nu a rămas fără urme. Pe lângă împrumuturile masive, dintre care unele afectează chiar fondul lexical de bază, numeroase sunt neologismele din sârbă sau bulgară, care colorează în mod specific aceste graiuri și contribuie la îmbogățirea continuă a vocabularului.

Românii de pe Valea Timocului sârbesc se împart în două grupe, în funcție de graiul vorbit: *ungureni* și *țărani*. Ungurenii, mult mai numeroși și locuind în regiunea delimitată de râul Morava la vest, Crna Reka la sud, Dunăre la nord și Timoc la est,

² Pentru o analiză mai detaliată a conștiinței dublei apartenențe la românii timoceni din Bulgaria vezi Budiș 2001: 28.

³ Trebuie menționat faptul că în Serbia de răsărit, după revoluția din 1989, românii au început să sosească în număr foarte mare, la început în căutare de muncă, iar mai apoi pentru a se stabili permanent, de regulă căsătorindu-se cu cetățeni sârbi.

vorbesc un grai care reprezintă continuarea directă a subdialectului bănăţean, în timp ce graiul ţăranilor, care trăiesc în regiunea Ključ și Negotinska Krajna, este foarte apropiat de subdialectul muntean al limbii române. I. Pătruţ, în 1942, în *Folklor dela românii din Sârbia*, vorbind despre limba românilor timoceni, afirma: „Din punct de vedere al graiului, teritoriul locuit de aceşti Români se împarte în două părţi: una mai mare, la Vest, care aparţine graiului bănăţean, și a doua la Est, în Craina, în care se vorbeşte un graiu foarte apropiat de cel din partea apuseană a Olteniei”, oferind și o succintă descriere a diferențelor dintre cele două idiomuri: „Deosebirea dintre cele două graiuri o constituie mai ales felul în care se pronunță sunetele *t, d*, urmate de *e, i*, și africcatele *č, ĝ* (ce, ge). În localitățile cu graiu bănăţean, în loc de *t, d* (urmate de *e, i*) se rostește *č, dž*, iar în loc de *č, ĝ* (ce, ge), *š, ž*. În localitățile care țin de graiul oltenesc, *č, ĝ* se rostesc ca în limba literară (ce, ge), dar *t, d* (urmate de *e, i*) devin *t', d'*, ca în Vestul Olteniei și prin Transilvania” (Pătruţ 1942: 331). Emil Petrovici, într-un studiu apărut în același număr al *Anuarului Arhivei de Folklor*, descrie graiul vorbit în satul Jdrela, din Serbia de răsărit, asemănător cu cel de pe Valea Almăjului și, în general, cu cel din sudul Banatului (Petrovici 1942: 56). Aceste două însemnări se numără, din păcate, printre foarte puținele surse dialectologice românești cu privire la subdialectele vorbite de românii timoceni.

Etnolingvистa Biljana Sikimić, din Serbia, pe baza propriilor cercetări de teren desfășurate între anii 1999 și 2000, a realizat o hartă a graiurilor românești vorbite pe teritoriul acestui stat. Aceasta, pe lângă patru puncte românești din Banatul sârbesc, a inclus șase localități de *ungureni* (Dubočka, Kladurovo, Jabukovac, Zlot, Metovnica și Baševica) și șapte de *țărani* (Podvrška, Dušanovac, Kobišnica, Mokranje, Kovilovo, Gradskovo și Halovo) de pe Valea Timocului (Sikimić 2003: 89). Autoarea trăgea concluzia că, în arealul lingvistic extrem de complex al Serbiei de nord-est – în zonă existând sate de sârbi, de români *ungureni* și *țărani*, precum și de *bufeni* (stabiliți relativ recent în orașele miniere din zonă) și încheindu-se multe căsătorii mixte – situația lingvistică este mult mai complicată decât s-ar părea. Astfel, pe lângă cele două subdialecte, bănăţean și muntean, trebuie să se țină cont și de existența graiului *bufenilor*, în jurul orașului Majdanpek. În ceea ce privește subdialectul bănăţean, există o serie de diferențe între graiurile vestice (satele Dubočka și Kladurovo) și cele estice (punctul Metovnica), satul Zlot, pe de altă parte, deosebindu-se și de unele, și de celelalte. Și în spațiul relativ redus în care se vorbește subdialectul muntean există cel puțin două graiuri diferite, fără granițe foarte ferme (Sikimić 2005 a: 149-150). Din perspectivă sociolingvistică, cercetătoarea sârbă observă diferențe în limba vorbită între persoanele tinere și bătrâne, notând că la tineri (născuți, de regulă, după 1960) pot fi observate modificări de intonație și restrângerea fondului lexical; de asemenea, influența dialectului sârbesc vorbit în zonă este evidentă în calcuri și în numeroasele împrumuturi lexicale (Sikimić 2001: 113).

Românii din zona Timocului bulgăresc se împart în *văleni*, *câmpeni* și *pădureni*, după zonele geografice în care trăiesc. Deși cunoscute de multă vreme, nici aceste graiuri nu s-au bucurat de atenția corespunzătoare din partea specialiștilor. Primele cercetări datează de la începutul secolului trecut și aparțin lui Gustav Weigand, care a inclus în rețeaua anchetată de el în vederea întocmirii *Atlasului Limbii Române* și trei localități din acest spațiu.

Un sfert de veac mai târziu, Emanoil Bucuța făcea o analiză onorabilă a limbii vorbite în aceste locuri, precum și a folclorului și a istoriei acestei comunități (Bucuța 1923 /1943/). Începând cu anul 1969, Virgil Nestorescu a întreprins, în mod sistematic, anchete dialectale în 28 de localități cu populație românească din regiunea Vidin. În volumul *Români timoceni din Bulgaria*, acesta a remarcat câteva fenomene care atrag atenția chiar de la primele contacte cu vorbitorii acestor graiuri, și anume o serie de fonetisme arhaice și de fenomene morfologice ieșite din comun, dintre care cel mai interesant pare a fi conservarea unei forme identice de conjunctiv și indicativ, explicată prin condițiile speciale de evoluție pe un teren lingvistic străin, departe de influența nivelatoare a limbii române literare, nu printr-o relație cu dialectele sud-dunărene (Nestorescu 1996).

1.3. Amplasarea comunității

Comunitatea românilor timoceni din cele două state slave sud-dunărene, Serbia și Bulgaria, este plasată în triunghiul teritorial cu baza la nord pe Dunăre, pe segmentul cuprins între localitățile românești Baziaș și Calafat, care are drept axă principală râul Timoc. În nord-estul Serbiei, aceștia ocupă zona cuprinsă între Dunăre la nord, granița cu Bulgaria⁴ la est, râul Morava la vest și Munții Rtanj (sau axa Paraćin-Zaječar) la sud, formând un continuum demografic cu cea din nord-vestul Bulgariei, aflată între orașul Vidin, granița cu Serbia și Dunăre.

Cât privește numărul de localități cu populație românească din Bulgaria, datorită faptului că această comunitate este semnificativ mai redusă numeric decât cea din Serbia, lucrurile sunt destul de clare. În anul 1913, Vâlsan afirma că „românii din Bulgaria se întind în grup foarte compact pe malul Dunării, între orașul Vidin și râul Timoc, fiind, astfel, în continuare cu românii din Serbia. Această bucată de pământ cu adevărat românească în privința populației, cuprinde 36 de sate curat românești” (Vâlsan 2001: 257). Aproape 90 de ani mai târziu, o altă cercetătoare a acestei regiuni, Monica Budiș, ajungea la o concluzie asemănătoare. Vorbind despre românii timoceni din Bulgaria ca despre o „oază de romanitate orientală în mijlocul unei mase slave”, Budiș pleda pentru considerarea acestora drept comunitate, aducând ca argument numărul de localități în care aceștia trăiesc: „Și cum ar putea fi considerată altfel decât comunitate, când este vorba de un număr de peste 30 de sate, situate numai în zona Vidin și de încă aproximativ 20 de localități compact românești, aflate pe valea Dunării, de la Vidin la Ruse?” (Budiș 2001: 27).

În privința numărului de sate românești⁵ din Serbia, datele rămân destul de aproximative, datorită dimensiunii apreciabile a comunității. În 1905, Tihomir Đorđević afirma că „în Serbia există 485 de localități locuite de români, dintre care, în 165 numărul lor este însemnat” (Georgevici 1905 /1943/: 28), iar în 1943, A. Dumitrescu-Jippa și O. Metea menționau că ar fi vorba de 315 sate în care locuiesc români, dintre care 202 pur românești (Dumitrescu-Jippa și Metea 1943). În ultimele decade însă, se pare că populația românească din Serbia de răsărit a scăzut simțitor, drept rezultat al diferitelor politici de asimilare. Cu toate acestea, e cert că astăzi timocenii locuiesc în mai

⁴ În majoritatea studiilor românești se menționează că Timocul este graniță statală între Serbia și Bulgaria. Trebuie să atragem însă atenția asupra faptului că, în prezent, acest râu se găsește pe teritoriul Serbiei.

⁵ Menționăm că facem referire doar la comunitatea istorică a românilor timoceni, diferită de cea a românilor din Banatul sârbesc.

mult de o sută de localități aflate pe teritoriul câtorva regiuni administrative, și anume: Bor, Đerdap, Golubovac, Kladovo, Majdanpek, Negotin, Požarevac, Resava și Zaječar.

1.4. Dimensiunea comunității

Cea mai veche statistică identificată de cercetătorii români cu privire la românii timoceni din Serbia se referă la anul 1846, când au fost înregistrate 97.215 de persoane (Vâlsan 1913 /2001/: 264, Dumitrescu-Jippa și Metea 1943: 24). În 1850, în statisticile sârbești apărea un număr de 104.343 de români, pentru ca, patru ani mai târziu, numărul românilor să crească la 122.593 (Constante 1929). La începutul secolului al XX-lea, numărul acestora a atins cifra maximă, de aproape 160.000. După primul război mondial, primul recensământ oficial, făcut în 1921, a înregistrat, pe teritoriul întregii Iugoslavii, 231.068 de români, dintre care, între Timoc și Morava, 149.946 (Zbucă 2002: 72). După cum se poate lesne observa, cifra este aproximativ echivalentă cu cea din 1854, însă toate aceste date trebuie privite cu circumspecție, pentru că recensămintele au fost întotdeauna tributare unei politici sau alteia, care au încercat să găsească diverse soluții de escamotare a chestiunii înregistrării românilor din această regiune.

Ilustrative sunt și statisticile bulgare de după 1878. Dacă în 1910 numărul românilor atingea cifra maximă (79.429), după război aceasta este în continuă descreștere, ajungând, de la 57.312 de persoane, în 1920, la 16.405 în 1934 (Zbucă 2002: 74).

În perioada interbelică, diverși cercetători și reprezentanți ai autorităților sau ai timocenilor au avansat cifra de 300.000 de români în Timocul sârbesc. De asemenea, un raport cumulativ al Ministerului Afacerilor Străine din 1935, citat de G. Zbucă în cartea sa *Românii timoceni*, menționează existența în Timocul iugoslav a peste 210.000 de români și în cel bulgar a circa 100.000 de români (Zbucă 2002: 76).

În ultimul timp, atât în Serbia, cât și în Bulgaria, timocenii au fost trecuți la o rubrică specială, cea a vlahilor, încercându-se mascarea caracterului lor etnic românesc și sugerându-se că ar fi un popor distinct, cu o limbă proprie. La toate acestea s-au adăugat o rată a natalității scăzută, precum și valurile emigraționiste către vest (inițial în căutarea unui loc de muncă, apoi pentru stabilirea permanentă). Conform recensământului sârbesc din 1991, primul în care vlahii apar ca o comunitate etnică distinctă, printre cei 8.733.952 de locuitori ai Serbiei (statistica nu a inclus și regiunea Kosovo) se numără 42.364 de români și 17.810 vlahi. În orice caz, e interesant de observat că, la o întrebare suplimentară, referitoare la limba maternă, 71.540 de persoane au declarat că vorbesc limba vlahă. Printre acestea, pe lângă cei care s-au declarat vlahi, au mai fost 53.721 de sârbi și 42 de români⁶. Indirect, rezultatele acestui recensământ semnalizează că o mare parte a celor care provin din familii de români timoceni sau familii mixte, în care unul din membri este „vlah”, renunță să își declare identitatea vlahă. Cum se poate vedea din rezultatele de mai sus, aceștia au optat, într-o proporție covârșitoare, pentru o identitate sârbească.

La ultimul recensământ sârbesc, cel din 2002, numărul vlahilor din Serbia a crescut la 40.054 (0,53% din totalul populației), depășindu-l pe cel al românilor, a căror cifră se ridică doar la 34.576 (0,46%) (Recensământ 2002). În comparație cu datele din 1991, numărul acestora s-a dublat. Însă aceste date trebuie privite mai degrabă ca o creștere a prestigiului și ca o îmbunătățire a imaginii de sine a comunității decât ca o creștere drastică a populației românești.

⁶ Datele au fost obținute de la Institutul Național de Statistică din Belgrad.

La recensământul bulgar din 1992, 5.159 persoane s-au declarat vlahi, iar 2.491 români. Trebuie însă remarcat faptul că în cele două categorii se află atât români, cât și aromâni împrăștiați în întreaga Bulgaria (Zbucnea 2002: 80).

Pe de altă parte, reprezentanții timocenilor din Serbia și Bulgaria vehiculează astăzi cifre extrem de mari, vorbind chiar de 2 milioane de români pe Valea Timocului. Discrepanțele între recensămintele oficiale și cele ale diferitelor asociații și ONG-uri stau, de asemenea, mărturie pentru extremismele care animă și o parte, și cealaltă. Cert este că numărul timocenilor, în momentul de față, este dificil de aproximat, în condițiile în care mulți dintre ei refuză să își declare identitatea etnică, și mai mulți sunt plecați la muncă în țările Europei vestice, iar ultimul recensământ nu a mai inclus, la rubrica informații suplimentare, limba maternă.

1.5. Origini

În ceea ce privește originea românilor timoceni, frapantă este lipsa, aproape totală, de izvoare bibliografice. Dacă vlahii din Peninsula Balcanică, în general, au atras atenția multor învățați și călători străini, informațiile despre românii timoceni sunt extrem de sumare, aceștia fiind, de cele mai multe ori, consemnați doar accidental. În 1904, F. Kanitz făcea observația că „originea Rumunilor, Vlahilor sau Românilor, cu toate eforturile științei istorice, n'a fost clasificată îndeajuns până astăzi. Niebuhr îi numea un popor enigmatic. Alți cercetători se supralicitau în ipoteze, care duceau la cele mai contradictorii concluzii” (Kanitz 1904 /1943/: 13). Unsprezece ani mai târziu, George Vâlsan, caracterizând în mod foarte general situația cunoașterii pe acest teren, sublinia, în aceiași termeni ca și învățatul german: „Mărginindu-ne la grupul compact românesc dintre Morava și Timoc, în privința vechimii lui, mai toți istoricii români și sârbi sunt de acord: nu avem dovezi de o mare vechime a românilor din aceste ținuturi” (Vâlsan 1913 /2001/: 262).

Există multe voci care susțin că procesul de etnogeneză a poporului român a avut loc pe ambele maluri ale Dunării. Cronicile secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, mai apoi scrierile lui Dimitrie Cantemir și ale Școlii Ardelene, precum și operele istoricilor A.D. Xenopol, Nicolae Iorga, Dimitrie Onciu și ale multor lingviști, dintre care îl amintim doar pe C.A. Rosetti – toate acestea demonstrează unitatea de limbă și de tradiții folclorice a românilor din nordul și din sudul Dunării. De asemenea, într-o lucrare foarte recentă, I.F. Dobrescu și Nicoleta-Laura Dobrescu consideră că cea mai plauzibilă ipoteză este că „o parte a lor (a românilor timoceni, n.m.) sunt urmașii direcți ai populației romanizate din provinciile Moesia Superior și Dacia Ripensis” (Dobrescu și Dobrescu 2005: 85).

Cu toate că teoria roesleriană sau imigraționistă a fost demontată în epocă, trebuie amintit că aceasta, bazându-se tot pe lipsa izvoarelor istorice, susținea că dacii au fost distruși în totalitate în cele două războaie daco-romane și că românii s-au format la sud de Dunăre și apoi au imigrat la nord. Astfel, s-a considerat că zona Timocului a constituit una dintre vetrele de formare a poporului român, fiind, totodată, și o verigă de legătură între românii de la nordul Dunării și aromânii din inima Peninsulei Balcanice. Combătându-se autohtonismul și continuitatea românilor timoceni, a fost lansată, în mod complementar, o altă ipoteză, contrară celei roesleriene. Această teorie, care admitea apartenența timocenilor la blocul românesc, sugera că o parte din românii trăitori în Oltenia și în Banat au trecut Dunărea și s-au stabilit de o parte și de alta a Timocului, mai ales în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, acestora adăugându-li-se și importante

contingente provenind din sudul Peninsulei Balcanice, din rândurile aromânilor (Zbucnea 2002: 8).

În mediile sârbești și bulgărești a circulat chiar teoria că grupuri masive de sârbi, respectiv de bulgari, au trecut cândva în România, din cauza opresiunilor turcești, unde au stat un timp, au învățat limba și au deprins obiceiurile, iar apoi s-au întors în locurile de baștină.

C. Constante, într-o lucrare publicată în 1929, avansa câteva ipoteze cu privire la sosirea românilor pe Valea Timocului. Potrivit învățatului român, trei sunt datele posibile la care s-ar fi petrecut migrația acestora: 1) în secolul al XIV-lea, după năvălirea turcilor; 2) în secolul al XVII-lea; 3) în anul 1848 – *ungurenii* (care au fugit din Ungaria după revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan) și în anul 1838 – *țărani* (în timpul Regulamentului organic) (Constante 1929). De asemenea, învățatul român citează o serie de acte care documentează faptul că sate întregi de români au trecut din România și Ungaria în Serbia. Astfel, la 1630 se menționează trecerea unui sat întreg în părțile Vidinului, iar la 1787 se știe că din județul Dolj au emigrat în sudul Dunării peste 15.000 de țărani. De asemenea, C. Constante susține și ideea migrațiilor permanente, de dată recentă.

Ștefan Meteș, vorbind despre emigrările românilor din Transilvania în Serbia și fondându-și afirmațiile pe cronicile maghiare, reviste nemțești de epocă, pe studiile lui Tihomir Đorđević, Felix Kanitz, Ljubomir Jovanović și Emil Petrovici, susține, de asemenea, teoria unei populații autohtone, peste care s-au suprapus, de-a lungul timpului, valuri de români veniți de la nord de Dunăre: „În Serbia – unde erau din străvechi timpuri români autohtoni sau veniți în veacul al XVIII-lea – li s-au adăugat și românii ungureni bănățeni, care, sătui de exploatarea ungaro-austriacă, au preferat să treacă Dunărea sub domnia de atunci a turcilor. Însuși viitorul împărat Iosif al II-lea, care a vizitat Banatul timp de o lună, aprilie-mai 1878, scrie despre situația intolerabilă ce a găsit-o aici” (Meteș 1971: 88).

În absența izvoarelor istorice și a unor argumente solide referitoare la arealul în discuție, originea și istoria exactă a populației de pe Valea Timocului este greu de creionat. Dacă ei au fost acolo de la începuturile formării poporului român sau au venit mai târziu și când, este greu de spus. Chiar dacă acceptăm ideea unei vechi viețuiri românești în regiune, nu putem nega nici faptul că împrejurările economice, istorice și politice au condus la migrații succesive, diferite ca amploare în funcție de perioadă, dar, în orice caz, numeroase, dinspre regiunile din nordul Dunării înspre cele din sud. Fiscalitatea excesivă și sistemul de obligații la care țărani erau supuși în țările române și în Austroungaria au determinat refugiarea la sud de Dunăre a numeroase grupuri de populație. Chiar primii raportori despre acest ținut au ținut să noteze că: „Serbia liberă, în care țăranul este stăpânul pământului său și făuritorul propriului său belșug a fost și mai târziu o momeală pentru vlahii din țările vecine” (Georgevici 1905 /1943/: 39). Dacă suprapunem toate aceste informații disparate, „obținem, oricât de difuză, imaginea unor migrații în valuri numeroase, dezorganizate, câteodată dezorientate sau sperate, înspre un spațiu încă liber, sau care, oricum, mai putea absorbi populație” (Hedeșan 2004: 379). Migrațiile de la nord la sud de Dunăre petrecute în decursul vremii explică nu numai trăsăturile lingvistice comune, ci și asemănările care merg uneori până la identitate între folclorul acestei populații și cel nord-dunărean, între obiceiurile și cultura populară a românilor de pe ambele maluri ale Dunării.

2. Perioada de pionierat a cercetărilor privitoare la cultura populară a românilor timoceni

Se pare că pentru prima dată cântecele populare ale românilor timoceni ar fi fost culese de către marele folclorist sârb Vuk Karadić, pe când era vameș la Kladovo (1811-1813) și la Brza Palanka, culegere dăruită lui Gheorghe Asachi în 1823, în semn de prietenie, dar mistuită de flăcări, o dată cu Biblioteca națională din Iași.

Cele dintâi poezii populare de la românii timoceni au fost publicate la Paris în 1889, de către Emile Picot, în *Chants populaires des Roumains de Serbie*, culegători fiind doi învățători din familii românești și o institutoare sârboaică. Textele, scrise cu caractere chirilice, au fost descifrate de scriitorul francez cu ajutorul lui Alexandru Odobescu, și traduse apoi în limba franceză.

De asemenea, C. Cosmescu dă tiparului câteva *Poezii populare de la românii din Serbia* în „Convorbiri literare”, anul XXXIII, nr.9, iar Ovid Densusianu, I.A. Candrea și Th. Speranția, la 1908, în *Graiul nostru*, publică folclor din sudul cazanelor Dunării (vezi Sandu Timoc 1967).

Începând cu anul 1859, etnograful F. Kanitz a făcut o serie de anchete de teren în această regiune, semnând, mai târziu, câteva lucrări despre Serbia și Bulgaria. El a consemnat masiva prezență a românilor timoceni în zonă, despre care a făcut numeroase observații de natură etnografică. Subtitlul capitolului al patrulea din lucrarea sa *Serbia*, intitulat *Românii*, este edificator în acest sens: *Originea românilor – Limba – Bărbații – Femeile – Educația spirituală – Agricultura – Spiritualitatea – Obiceiuri și datine – Superstiții*. Cu toate că notațiile despre cultura populară sunt, în general, foarte sumare, învățatul german descrie, pe mai multe pagini, serbarea patronului casei, care, ca și la slavii sudici, joacă un rol de căpetenie în calendarul românilor, precum și nunta, care are loc cu o pompă specială. Însă atenția sa este atrasă în special de înmormântările românești. Datorită lui avem una dintre primele descrieri ale ceremonialului funerar la românii timoceni din Serbia: „Ciudate, dar asemănându-se în multe puncte cu obiceiurile funebre din aproape tot estul Europei, sunt înmormântările românești. Și la Români apar imediat după moarte sau chiar încă înainte de moarte, bocitoare plătite, care 24 de ore și chiar mai multe zile umplu cu vaetele și strigătele lor atmosfera până și la groapă. Rudele decedatului amestecă vaetele lor, dureroase, care sunt deseori poetice, în acest jalnic concert. Mortului i se pun trei obiecte în sicriu: un băț pentru trecerea Iordanului, o basma pentru îmbrăcămintă și o para pentru Sf. Petru, la deschiderea porților raiului. În mormânt se pune vin și pâine pentru ca mortul să nu ducă lipsă nici în lumea cealaltă. Prohodul se săvârșește cu mare fast. El se repetă după șase săptămâni, șase luni, după un an și după cinci ani. Ici și colo mai e răspândită credința în vampiri, mai ales se bănuiesc în bărbații roșcați morți, care pot apărea în orice formă, în chip de câine, broască, ploșniță, sugând cu predilecție sângele fecioarelor frumoase. Prin baterea cadavrului în cuie de sicriu sau printr'un țaruș puternic, se crede că ei sunt făcuți inofensivi” (Kanitz 1904 /1943/: 19).

Una dintre primele lucrări sârbești referitoare la obiceiurile românilor de pe Valea Timocului este semnată nu de un etnograf, cum ne-am fi așteptat, ci de un medic – Stevan Mačaj. Manuscrisul acestuia, elaborat în urma cercetărilor de teren din jurul orașului Zaječar și datând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost păstrat în arhivele Uniunii Medicilor din Serbia și a văzut pentru prima oară lumina tiparului cu o sută de ani mai târziu, în revista *Razvitak*. Acesta face o prezentare sumară, dar bine

documentată a obiceiurilor la naștere, nuntă și înmormântare, a ritualurilor legate de ciclul calendaristic, a portului popular și a trăsăturilor de caracter ale românilor.

Neobositul Gustav Weigand, excelent cunoscător al tuturor celor patru ramuri ale românismului, a făcut, la sfârșitul secolului al XIX-lea, o serie de studii lingvistice în această zonă, interesându-se, însă, și de port, arhitectură, situație culturală și politică. A încercat, de asemenea, să răspundă unor întrebări legate de trecutul istoric al românilor timoceni și a constatat procesul de sârbizare și bulgarizare a acestora, aproximându-le numărul la 180.000 în nord-estul Serbiei și la 50.000 în jurul Vidinului (Weigand 1900 /1943/).

Profesorul bulgar de etnografie Stojan Romanski a cutreierat, în vara anului 1916, toată regiunea dintre Timoc și Morava, cu scopul de a studia etnografia acestui ținut. A vizitat aproape toate satele românești din zonă, adunând pentru fiecare dintre acestea date etnografice și culegând poezii populare și alte texte folclorice (Romanski 1922 /1943/).

Etnograful sârb Tihomir Đorđević este cel care, în această perioadă de tatonare a noului teren și a problemicii românilor timoceni, a scris o lucrare de proporții despre românii din zona de nord-est a Serbiei, intitulată sugestiv *Printre românii noștri*. Unul dintre primele jurnale de teren din istoria etnografiei sârbești, studiul lui Đorđević documentează prezența românilor în această regiune a Serbiei, autorul fiind conștient că demersul său nu va fi agreat de „patrioți”: „Știu că mulți din patrioții noștri îngrijorați vor da din cap și vor spune că comit o trădare față de patrie atunci când mă încumet să vorbesc despre românii din Serbia, care, după părerea multora, trebuiesc tăinuți sau cel puțin trecuți sub tăcere, pentru că adevărul asupra românilor din Serbia poate să ducă la o așa zisă «chestiune românească din Serbia» care, după părerea lor, prezintă un mare pericol. Poate să fie așa. Dar și fără rândurile de față toată lumea știe că în Serbia sunt și români” (Georgevici 1905 /1943/: 24). Cu toate că, la fel ca F. Kanitz sau S. Romanski, nu ezită să vehiculeze stereotipuri etnice⁷, Đorđević oferă informații demne de încredere despre cultura populară și obiceiurile românești din Serbia de răsărit. Capitolul dedicat satului Valakonje, din apropiere de Boljevac, este cel mai extins, etnograful descriind în detaliu obiceiurile de înmormântare, printre care căratul apei, complicatul sistem al pomenilor, pâinile rituale, dezgroparea mortului după 40 de zile. De asemenea, un loc special îl ocupă paginile despre credința în moroi, precum și despre ritualul Crăițelor de Rusalii.

Observăm că aceste prime încercări de conturare a unei problematici a românilor timoceni, oferă, înainte de toate, detalii despre dispunerea lor geografică și emit ipoteze despre sosirea lor acolo de la nord de Dunăre, descriindu-le uneori obiceiurile sau oferind scurte culegeri de creații folclorice. Chiar dacă primii raportori despre românii din Timoc nu ne oferă studii consistente despre această comunitate, și în ciuda faptului că, deseori, le-a lipsit obiectivitatea științifică, aceștia nu au putut să nu observe specificul acestei populații românești, și anume că, în lipsa școlii, bisericii și administrației în limba maternă, timocenii au reușit să își mențină nealterate, de-a lungul

⁷ „N-aș putea spune că sunt deosebit de inteligenți ori îndemânatici. Tot așa, nu sunt nici bravi și nici demni, ci perfizi și răutăcioși. Sunt lingușitori și destul de lacomi față de bunurile altora. Nimic înălțător și generos nu se poate găsi la ei într-o măsură mai mare” (Georgevici 1905 /1943/: 36) sau „Românii sunt șireți, lași, cruzi și leneși. (...) Românul ocolește lupta și argumentul fățiș. În dos, însă, stă la pândă pentru jaf și omor” (Kanitz 1875 /1943/: 17).

veacurilor, limba și obiceiurile, care au funcționat ca o adevărată „centură de rezistență” pentru păstrarea identității naționale.

3. Cercetări și studii românești referitoare la cultura populară a românilor timoceni

3.1. Concretizarea problematicii românilor timoceni

Cei doi cercetători români care inaugurează un nou capitol al științelor umane românești, un capitol care poate fi numit, generic, *problematica românilor sud-dunăreni*, sunt geograful George Vâlsan și lingvistul George Giulea. Cercetătoarea timișoreancă Otilia Hedeșan, în studiul intitulat *Dilemele unei comunități uitate: vlahii din Timoc*, face o analiză detaliată a lucrărilor celor doi oameni de știință despre comunitatea de români din sudul Dunării (Hedeșan 2004).

În anul 1913, cei doi foarte tineri cercetători publică împreună o culegere de texte tradiționale în versuri, intitulată *Dela românii din Serbia, Culegere de literatură populară cu hartă, fotografii, note, glosar*, iar George Vâlsan, trei studii separate, intitulate *Românii din Serbia, Românii din Craina Serbiei și Românii din Bulgaria și Serbia – Așezare, vechime, număr, fizionomie, stare economică și socială* (apărute mai întâi în volumul colectiv *România și popoarele balcanice* și reluate apoi în volumul tematic *Românii din Timoc*, vol. II, Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția și în George Vâlsan, *Studii antropogeografice, etnografice și geopolitice*). Aceste texte își propun să semnaleze existența unor comunități românești încă prea puțin studiate la sud de Dunăre. În acest sens, Otilia Hedeșan detaliază: „Este vorba despre un domeniu de studiu care trebuia, din capul locului, decupat și distins de cercetarea aplicată a comunităților reprezentate de vorbitorii dialectelor sud-dunărene: aromânii, meglenoromânii ori istroromânii. Altfel spus, orice referire la «românii sud-dunăreni» trebuia să însemne, implicit, o discuție despre «românii din trunchiul dacoromânesc» care locuiesc undeva în Balcani și, cel mai frecvent, pe Valea Timocului” (Hedeșan 2004: 372).

Studiile celor doi cercetători vin să confirme importanța subiectului la care se făcuseră referiri pasagere încă de la mijlocul secolului al XIX-lea și să-i contureze morfologia cu ajutorul informațiilor existente în literatura de specialitate, dar, mai ales, pe baza propriilor cercetări de teren, întreprinse în prima decadă a secolului al XX-lea, care „au avut scop pur științific, geografic, etnografic, lingvistic” (Vâlsan 1913 /2001/: 257). Studiile lui Vâlsan și Giulea orientează, indirect, interesul pentru comunitatea românilor timoceni pe patru traiecte: geografic, demografic, istoric și etnografic/folcloric, „oferind, prin ele însele, un exemplu pentru utilitatea și complexitatea unui raport situat la intersecția acestor tipuri de investigație științifică” (Hedeșan 2004: 373).

3.2. Cercetătorii români despre Timoc până la al doilea război mondial

În anii care au urmat s-au scris câteva studii de referință despre Timoc. Aici trebuie amintite cele trei volume *Românii din Timoc*, apărute între 1942 și 1943 și îngrijite de C. Constante și Anton Golopenția. Aceste trei volume reiau, traduc și editează unele studii mai vechi, publicate la începutul secolului, cum ar fi cele ale lui Felix Kanitz (*Bulgaria Dunăreană și Balcanii și Românii*), Gustav Weigand (*Românii și aromânii în Bulgaria*), Tihomir Đorđević (*Printre românii noștri*), sau, mai târziu, cum ar fi cel al lui Vâlsan, publicat pentru prima dată în 1913, *Românii și aromânii din Bulgaria*.

De asemenea, volumul al treilea include amplul studiu al lui Emanoil Bucuța, apărut în 1923, *Românii dintre Vidin și Timoc*, care semnează o mini-monografie închinată românilor „vidineni”, o scriere pasionată, cu certe calități literare, având, totodată, și valoarea științifică ce i-o conferă varietatea și bogăția de informații. În cea de-a treia parte a studiului, *Datinele*, Bucuța prezintă câteva obiceiuri ale timocenilor din Bulgaria, printre care joimărica, creițele și călușarii.

În 1929, C. Constante publică lucrarea intitulată *Românii din Valea Timocului și a Moravei*, care reprezintă, de fapt, conferința ținută la Societatea de Cultură Macedo-Română, în primăvara anului 1925. Scrierea, concepută în urma unei călătorii pe Valea Timocului, care a avut loc în 1906 și în cursul căreia a adunat costume și obiecte casnice, este una la fel de pasionantă ca a lui Bucuța, Constante deplângând faptul că „principiul naționalităților”, după război, nu și-a putut găsi în totalitate aplicarea și că „fășii sângerânde din trupul mare și frumos al neamului românesc” au rămas în afara granițelor României Mari. Cu toate că lucrarea nu este de o importanță etnografică deosebită, autorul face unele observații foarte pertinente cu privire la credințele românilor timoceni. Pe lângă mențiunea că datinile lor la naștere, căsătorie și înmormântare se aseamănă cu cele ale românilor din Ungaria, Constante atrage atenția asupra faptului că sistemul de credințe al românilor timoceni este un amestec curios de creștinism și păgânism. Dintre „superstițiunile păgâne” sunt amintite credința în pricolici, dezgroparea morților după 40 de zile, arderea bătrânilor neputincioși cu fierul roșu după ceafă pentru a le grăbi moartea, precum și nenumăratele pomeni. Constante, ca și predecesorii săi, Giuglea și Vâlsan, observă că timocenii au împrumutat de la sârbi slava (sărbătorirea unui anumit sfânt ca patron al familiei și al casei). De asemenea, acesta face câteva notații sumare și despre un „joc ipnotic”, care are loc în ziua de Rusalii. Este, desigur, vorba despre „căderea Rusaliilor” sau „căderea din Șoimane”, despre care scrisese, la începutul veacului, învățatul sârb Tihomir Đorđević, și al cărui studiu Constante avea să-l traducă peste câțiva ani. Ceremonia fusese remarcată însă înainte de Đorđević, în jurul anului 1890 de către un institutor sârb, Riznič, și descrisă de el în revista lui Fr. Krauss, *Am Urquell*. În 1938 și 1939, G.A. Küppers a asistat la „căderea Rusaliilor” în același sat și a fost uimit să regăsească exact același ansamblu ritual pe care-l descrisese Riznič cu o jumătate de secol înainte (Eliade 1995: 208-208). Important de menționat e că acest obicei se păstrează și astăzi în satele din jurul localității Duboka, menționată de Đorđević și de Eliade⁸.

O lucrare de mai mică importanță este *Timocul*, semnată de A. Dumitrescu-Jippa și Octavian Metea și apărută în 1943 la București. Scopul acesteia este să aducă în atenția opiniei publice problema timoceană, adică existența românilor în spațiul de la sud de Dunăre, precum și încercările oficialităților sârbești de a suprima această minoritate românească.

Cele mai importante studii ale acestei perioade aparțin însă celor doi lingviști clujeni Emil Petrovici și Ion Pătruț și au fost publicate în anul 1942 în „Anuarul arhivei de folklor”, volumul VI. Studiul lui Petrovici, *Note de folklor dela românii din Valea Mlavei (Sârbia)*, se bazează pe ancheta dialectală efectuată de acesta în anul 1937 pentru *Atlasul Lingvistic Român II*, la sud de Dunăre, în Serbia orientală, și anume în satul

⁸ În perioada interbelică, în Serbia s-a scris foarte mult despre căderea în transă a locuitorilor satului Duboka, aceasta fiind tema preferată atât a jurnaliștilor, cât și a oamenilor de știință – medici sau etnologi.

Jdrele, în timp ce la baza studiului lui Pătruț, *Folklor dela românii din Sârbia*, stă o anchetă condusă în anul 1941 printre prizonierii de origine română din armata iugoslavă (în jur de două mii), o parte originari din Timoc, o parte din Banatul iugoslav, care în acel an au fost predați autorităților militare române, fiind cantonați în patru sate din apropierea Timișoarei.

Dacă despre românii din Krajna scriseseră G. Giuglea și G. Vâlsan cu 30 de ani înaintea lui Emil Petrovici, acesta, originar, la rândul lui, din Banatul iugoslav, alege, pentru ancheta sa lingvistică, satul Jdrele de pe Valea Mlavei, populația de aici fiind complet necunoscută mediilor științifice românești. După o scurtă trecere în revistă a lucrărilor învățaților vremii care au ajuns în regiune (Gustav Weigand, Stojan Romanski și Ljubomir Jovanović), Petrovici vorbește despre sat și despre împrejurimile acestuia (prima parte a studiului fiind structurată ca un jurnal de teren), apoi despre ocupația, hrana, locuința, portul, viața religioasă și cultura jdrelenilor. Două dintre cele mai solide subcapitole ale studiului său sunt cel referitor la graiul acestor români (despre care am discutat mai sus) și cel care le descrie folclorul și obiceiurile. Petrovici atrage atenția asupra asemănărilor dintre folclorul și graiul timocenilor din Jdrele și cel al românilor de pe Valea Almăjului, unde a făcut, de asemenea, anchete pentru Atlasul Lingvistic Român. Acesta observă că, în timp ce descântecele și practicile magice sunt foarte frecvente, poezia populară este, în acest ținut, pe cale de dispariție: „Aci, la marginea teritoriului românesc, se pare că doinele și strigăturile sunt pe cale de a pieri. În ce privește balada, se pare că a dispărut de mult de la Jdrele. În privința aceasta e o mare deosebire între Românii din spre Morava și între aceia din spre Timoc, adică din Craina, unde lăutarii păstrează până astăzi cântecele vechi românești” (Petrovici 1942: 58). În continuare, reputatul lingvist trece în revistă obiceiurile de peste an, insistând asupra praznicului casei (slava), Sântoaderului, Crăciunului, ilustrând apoi datinile timocenilor din Jdrele la nuntă, naștere și înmormântare. O culegere de douăzeci și unu de texte (descântece și vrăji) referitoare la obiceiurile și credințele despre care a vorbit în capitolele precedente, precum și un glosar dialectal, vin să completeze acest studiu foarte dens, care reprezintă și astăzi o sursă documentară valoroasă pentru etnografi și lingviști.

Studiul lui Pătruț, spre deosebire de cel al lui Petrovici, se bazează pe materialul cules de la 47 de informatori din 27 de localități de pe Valea Timocului, stabilind astfel o rețea destul de densă de puncte pe întreaga regiune din estul Serbiei locuită de români. Și Pătruț constata, la fel ca Petrovici, că, pe măsură ce te îndepărtezi de masa mare a românismului de peste Dunăre, poezia dispare: „Cred că cele spuse de Emil Petrovici despre Jdrele sunt valabile pentru întreagă partea de Vest și Sud a regiunii locuite de Români: poezia, cântecul, jocul și portul românesc dispar, iar influența sârbească se accentuează” (Pătruț 1942: 330). Pe lângă paginile dedicate graiului vorbit în regiune, despre care am discutat mai înainte, studiul include și un subcapitol numit *Obiceiurile*, în care autorul trece în revistă obiceiurile la naștere, nuntă, înmormântare și, dintre sărbătorile de peste an, amintește Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza, Paștele, Sântoaderii, Mătcălaul, Sfântul Gheorghe etc. Lucrarea se încheie cu o culegere cuprinzătoare de texte – povești, balade, cântece, frânturile, ghicitori, credințe și superstiții, descântece și practici magice.

3.3. Perioada de după revoluția din 1989

În perioada regimului comunist a fost absolutizată ideea că etnogeneza românească, geografic vorbind, a avut loc doar în spațiul nord-dunărean. Respingerea teoriei roesleriene a fost însoțită de ignorarea completă a realității istorice a prezenței

românești în vremurile medievale la sud de Dunăre. La acestea s-a mai adăugat și doctrina ceaușistă a „neamestecului în treburile interne” ale altor popoare, aplicată la țările din spațiul balcanic. Pe această bază, oficialitatea a împiedicat sau interzis cercetările și chiar informarea despre existența unor comunități românești aflate dincolo de hotarele statului român. Dacă în ceea ce privește situația românilor de peste Prut, din motive evident politice, situația s-a modificat prin anii '70-'80 ai secolului trecut, nu același lucru s-a întâmplat și cu românii sud-dunăreni.

Cu toate acestea, în perioada comunistă, reușind să treacă de cenzură, a văzut lumina tiparului culegerea *Cântece bătrânești și doine*, semnată de Cristea Sandu Timoc, originar, după cum o arată și numele, de pe Valea Timocului. Această colecție impresionantă de peste 500 de texte include și câteva observații cu privire la aria de răspândire a diferitelor motive baladice în Balcani și la circulația anumitor forme folclorice: „Poezia populară timoceană e bogată în cântecele numite «frânturile» sau «drăgostele», în doine, colinde, bocete, cântece de leagăn. În privința circulației «frânturilor» sau «drăgostelelor» și a cântecului bătrânesc se poate spune că, în timp ce lirica este vie în fiecare cămin timocean, balada mai trăiește în fiecare comună doar la câțiva barzi pasionați, cu memorie capabilă de a putea reține între 5.000-15.000 de versuri, dintre care mulți sunt neștiutori de carte” (Sandu Timoc 1967: 21). În orice caz, principalul merit al acestei culegeri este de a fi perpetuat interesul pentru comunitatea românilor timoceni într-o perioadă dificilă pentru etnografia românească.

După 1989 însă, situația începe să se modifice. Mediile academice și științifice ies din închistarea la care le forțaseră anii de proletcultism și activitatea de cercetare se intensifică. În această perioadă, Timocul bulgăresc a fost vizitat de mai multe echipe de cercetători români, ale căror anchete de teren s-au concretizat în trei volume referitoare la folclorul, cultura populară și identitatea acestei grupe etnice – *Românii timoceni din Bulgaria*, de Virgil Nestorescu (1996), *Folclorul românilor din Timocul bulgăresc*, de Nicolae Panea, Cornel Bălosu și Gheorghe Obrocea (1996) și *Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc*, de Monica Budiș (2001), precum și într-o serie de lucrări de mai mici dimensiuni (Bălosu 2004, Panea 2004).

Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc are două părți convergente: în prima se face o analiză teoretică a factorilor istorici, geografici, social-economici ai comunității de pe Valea Timocului în contextul slav înconjurător, în timp ce a doua parte cuprinde transcrierea materialului cules de cercetător, care este structurat în două categorii: așezări – gospodărie și obiceiuri, împărțirea zonei studiate fiind făcută în funcție de satele de *văleni*, *câmpeni* și *pădureni*. Volumul se adresează nu doar etnologilor și folcloriștilor, ci și publicului larg. Una dintre scăderile principale ale lucrării este însă că textele culese pe teren sunt reproduse într-o transcriere fonetică aproximativă, precum și faptul că materialele sunt inegale ca amploare și informație.

Folclorul românilor din Timocul bulgăresc este rodul unei cercetări desfășurate între anii 1993 și 1995 și își propune să „radiografieze” starea actuală a creației folclorice din această zonă. Transcrierile culegerilor folclorice alcătuiesc cea mai mare parte a lucrării, ele fiind însoțite de un bogat material fotografic și precedate de un studiu referitor la cântecul popular din regiunea studiată. Volumul este un material util pentru folcloriști, dar într-o măsură mai mică pentru dialectologi, reprezentând un semnal cu privire la starea culturii spirituale a românilor din Timocul bulgăresc.

Cartea lui Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, a luat naștere în urma anchetelor de teren ale autorului efectuate între anii 1969 și 1972, precum și în 1993. Volumul este o culegere de texte dialectale – producții folclorice de diferite genuri (povestiri și cântece despre haiduci, „frânturele”, descântece, colinde, povești, snoave, ghicitori etc.), precum și narațiuni privitoare la obiceiuri, tradiții religioase și ocupații tradiționale specifice în satele cu populație românească din sudul Dunării.

Din 1993 încoace, Otilia Hedeșan a dovedit o preocupare constantă pentru această comunitate, efectuând numeroase anchete de teren atât în Serbia, cât și în Bulgaria, publicând articole și studii în care abordează diferite aspecte etnografice și folclorice ale respectivelor comunități românești (vezi Hedeșan 1997, 1998 a, 1998 b, 2001), precum și delicata problemă identitară a timocenilor (Hedeșan 2004). Aceasta, printre altele, aduce în discuție „caracterul de palimpsest cultural” al creațiilor folclorice ale timocenilor, aflați la punctul de confluență al câtorva spații simbolice – folclorul românesc, mitologia slavă, credința creștină și contextul istorico-politic al balcanilor (Hedeșan 1999: 227). Acest lucru este de maximă importanță, deoarece atrage atenția asupra principalei caracteristici a acestei zone „piele de tigru”, adevărat *melting pot*, care, în ciuda diferitelor extremisme care au încercat sau să o „românizeze” complet sau să o „sârbizeze”, rămâne un creuzet în care, de-a lungul timpului, s-au contopit credințele păgâne ale ambelor popoare cu vâna creștinismului, pentru a da naștere incredibilului sistem de credințe și practici tradiționale întâlnit astăzi în Timoc.

4. Cercetări sârbești⁹ pe Valea Timocului

4.1. Perioada de după al doilea război mondial

În ceea ce privește cercetările efectuate în Timoc de specialiștii sârbi după al doilea război mondial, acestea au căpătat un caracter organizat abia după anul 1962, dată la care s-a anunțat intenția construirii hidrocentralei de la Porțile de Fier și, prin urmare, inundarea satelor de pe malul Dunării¹⁰.

Institutul de Etnografie din cadrul Academiei Sârbe de Științe și Arte din Belgrad a demarat o serie de cercetări în satele respective, care s-au încheiat în anul 1969, dată până la care s-au conceput o serie de monografii ale localităților din regiune, publicate în *Zbornik Radova Etnografskog Instituta*, revista Institutului de Etnografie din Belgrad. În anul 1973 apare primul volum al revistei, dedicat Porților de Fier, care grupează o parte a rezultatelor acestor cercetări. Însă în capitolul introductiv, referitor la originea locuitorilor de pe malul Dunării și la limba vorbită de ei, autorii afirmă că populația acestei zone vorbește limba vlahă, nu română, și că cea mai mare parte a locuitorilor au migrat din stânga Dunării în urmă cu unul-două secole, impunând populației sârbești graiul propriu și asimilând-o.¹¹ Românii din această zonă vor fi, prin

⁹ Trebuie spus, de la bun început, că numărul lucrărilor sârbești cu privire la românii timoceni îl depășește cu mult pe al celor românești. Din acest motiv nu vom lua în discuție toate studiile, ci ne vom focaliza doar asupra celor mai importante.

¹⁰ „În timpul discuțiilor dintre Iugoslavia și România cu privire la construirea comună a hidrocentralei Porțile de Fier, Institutul pentru Avansarea Activităților Comunale al R.S. Serbia s-a adresat Institutului de Etnografie al Academiei Sârbe de Științe și Arte cu cererea de a studia habitatul de pe malul sârbesc al Dunării, care, în cazul construirii hidrocentralei Porțile de Fier, va fi inundat complet sau parțial, precum și de a propune posibile amplasamente pentru strămutarea comunităților respective (...)” (Zrei 1973: 9).

¹¹ „Cercetările referitoare la originea locuitorilor din zona Porților de Fier au stabilit că această populație e de origine sârbă, dar că limba sa maternă este vlahă (o română arhaică, cu un număr însemnat de elemente slave). Într-o anumită măsură, acesta este un caz foarte interesant: o comunitate care vorbește

urmare, taxați drept „populația din nord-estul Serbiei care vorbește limba vlahă”. Acesta va fi, timp de multe decade, punctul de vedere al cercetătorilor sârbi cu privire la populația românească de pe malul Timocului, fapt reflectat și în statisticile și recensămintele oficiale.

Tot în jurul anului 1965, și cercetătorii de la Muzeul de Etnografie din Belgrad efectuează ample cercetări etnologice ale satelor din estul Serbiei, concretizate în publicarea unor monografii zonale în *Glasnik Etnografskog Muzeja (Buletinul Muzeului de Etnografie)*. Principala scădere a majorității lucrărilor incluse în aceste volume este că nu se menționează dacă materialul publicat este obținut de la români sau de la sârbi, o consecință a faptului că respectivii cercetători nu cunoșteau limba română, dar și a politicii de moment a etnologiei sârbești. Astfel, aceste materiale care vor să dea seama despre cultura tradițională *sârbească* din estul Serbiei oferă – indirect – informații despre cultura *românilor și sârbilor* de pe aceste meleaguri. Multe lucrări sunt, din nefericire, practic inutilizabile din perspectiva stabilirii unei bibliografii despre românii timoceni, deoarece de cele mai multe ori nu sunt menționate numele satelor unde au fost făcute înregistrările.

Însă, în ciuda tuturor acestor scăderi, *Glasnik Etnografskog Muzeja* a publicat, începând cu anul 1969, o serie de volume dedicate zonelor locuite de români din nord-estul Serbiei, și anume Resava (1965-1966), Negotin (1968-1969), Bor (1975), Zaječar (1978) și Kladovo. Din echipa de cercetători ai acestui muzeu au făcut parte și Nikola Pantelić, Slobodan Zečević și Petar Kostić, care s-au ocupat, în general, de viața socială, obiceiuri și credințe populare. Pantelić este semnatul câtorva studii despre structura familiei și obiceiurile de nuntă, Kostić s-a ocupat în special de obiceiurile calendaristice de peste an, iar Zečević este autorul unor lucrări despre cultul morților, precum și despre ființele mitice așa cum apar în credințele populare ale locuitorilor din Serbia de nord-est.

În anii care au urmat, o serie de reviste de specialitate, cum ar fi *Zbornik Radova Etnografskog Instituta, Razvitak, Glasnik Etnografskog Muzeja* și *Glasnik Etnografskog Instituta*, au continuat să publice materiale rezultate în urma anchetelor de teren efectuate în zona locuită de români din jurul Timocului. Cercetările au acoperit, pe lângă Đerdap (Porțile de Fier), regiunile Resava, Bor, Zaječar, Kladovo și Negotin. Au rămas, până în prezent, necercetate Majdanpek, Požarevac și Golubovac.

Majoritatea studiilor etnografice clasice din Serbia au fost publicate în revistele etnografice menționate mai sus. Acestea își propuneau să ofere o descriere completă a culturii tradiționale și spirituale din diferite regiuni ale țării. În ceea ce privește Serbia de nord-est, până nu demult s-a vorbit de „simbioza vlaho-sârbească”, timocenii fiind numiți „membri ai grupului de limbă vlahă”, la care „cultul morților este prezent la fiecare pas, ca să spunem așa” (Vlahović 1974: 64). Etnologul Slobodan Zečević vorbește despre „grupurile etnice ale vlahilor, țărani și ungureni” (Zečević 1978: 384), dar, în lucrările sale, nu face nici o distincție între diferitele populații din partea răsăriteană a țării. Un bun exemplu în acest sens este studiul său despre cultul morților în regiunea Zaječar. Pe lângă români, acolo mai trăiesc sârbi și bulgari, așa că

două limbi. Cea mai mare parte a locuitorilor de aici, ca, de altfel, din toată Serbia de nord-est, au migrat acum o sută-două de ani din partea stângă a Dunării. Aceștia au adus «vlaha» ca limbă maternă, ba chiar au impus-o populației sârbești rarefiate” (Zrei 1973: 10).

apartenența etnică a unui anumit obicei poate fi stabilită doar dacă este menționat numele satului, deoarece majoritatea satelor sunt monoetnice.

Trebuie, de asemenea, ținut cont de faptul că toate descrierile etnografice din secolul al XX-lea au fost făcute de cercetători care nu vorbeau românește și că textele au fost culese doar în limba sârbă. Venind dintr-o altă cultură, cercetătorii sârbi au fost fascinați de extraordinarul cult al morților – vizual prin excelență – fascinație care, pe de altă parte, reprezintă motivul pentru care celelalte aspecte ale vieții tradiționale a timocenilor au rămas, practic, necunoscute până în zilele noastre.

4.2. Cercetări recente

În ultimul timp, pe fondul schimbărilor politice din Serbia, interesul cercetătorilor pentru comunitatea în discuție a crescut semnificativ. O serie de etnologi și antropologi au demarat, individual sau în echipă, anchete de teren și au publicat studii referitoare la românii timoceni. Trebuie menționat că mulți dintre aceștia sunt chiar români timoceni care s-au dedicat studiului propriei comunități, publicându-și rezultatele cercetărilor în sârbă și aducând problema românilor timoceni în atenția opiniei publice și a mediilor științifice sârbești.

Aici trebuie amintit, în primul rând, numele lui Paun Es. Durlić, român originar de pe Valea Timocului, care și-a dedicat întreaga activitate cercetării comunității de români din jurul orașului Majdanpek. Acesta, începând cu 1982, a publicat peste treizeci de studii despre practicile magice, repertoriul folcloric sau ritualul slavei la românii timoceni, cele mai multe axându-se însă pe foarte complexul cult al morților (vezi Durlić 1995, 1997, 2003). Acesta a analizat în detaliu tipurile de pâini, focuri și lumânări rituale, sistemul pomenilor, credințele despre călătoria spre lumea cealaltă, precum și despre modul de comunicare cu cel decedat și bocetele rituale. Însă, datorită faptului că nu cunoaște româna literară, toate textele folclorice publicate de acesta sunt transcrise cu grafie sârbească.

Slavoljub Gacović este un alt cercetător de etnie română din Timoc, care a publicat două culegeri de texte populare din această regiune: una de bocete, *Petrecătura (Cântec de petrecere a răposatului) la vlahii unguneni*, iar alta de descântece, *Descântatul în cultul morților la vlahii din Serbia de nord-est*. În prima, autorul face clasificarea formelor versificate folosite în cultul morților la vlahii unguneni și țărani, enumeră motivele cosmogonice de bază care apar în *petrecături* și oferă harta satelor de pe Valea Timocului unde s-au făcut cercetări etnologice și etnolingvistice (Gacović 2000), în timp ce în a doua – care se bazează pe un corpus impresionant de texte – analizează și interpretează fiecare stih al descântecelor rostite în cadrul ritualurilor funerare (Gacović 2002).

În ultimii zece ani, etnolingvista Biljana Sikimić, în cadrul unui amplu proiect de cercetare a comunităților multietnice din Balcani, a efectuat o serie de anchete în satele de pe Valea Timocului sârbesc. Abordarea sa este interdisciplinară (antropologică, etnologică, lingvistică), echipa pe care o conduce fiind alcătuită atât din cercetători români, cât și sârbi, ceea ce face posibilă comunicarea cu informatorii în ambele limbi pe care aceștia le vorbesc. Anchetele sale s-au concretizat într-o serie de studii despre cultura populară a timocenilor, și anume despre „magia frământării pâinii” (Sikimić 2000 a), obiceiul înfrățitului sau însurățitului (Sikimić 2001), joișărica (Sikimić 2005 b), precum și despre problemele metodologice ale cercetării de teren în această zonă (Sikimić 2003). Anchetele sale, care la început mizau pe dialectologia tradițională,

vizând reconstrucția culturii populare, cu timpul au evoluat către o antropologie postmodernă, care focalizează mai mult pe interacțiunea dintre cercetător și informator (vezi, de exemplu, Sikimić și Sorescu 2004).

5. Alte cercetări

În ultimul timp, comunitatea științifică internațională a început să fie interesată de problematica românilor timoceni. Dejan Dimitrijević-Rufu, etnolog și antropolog de limbă franceză, este unul dintre cercetătorii care, în ultimii ani, a dovedit o preocupare constantă pentru comunitatea de români din Serbia de răsărit, mai exact pentru satul său natal, Menița (Melnica). Acesta a publicat câteva texte despre ritualul slavei (Dimitrijević 2000) și riturile de trecere (Dimitrijević-Rufu 1994), însă majoritatea lucrărilor sale dezbat tema identității românilor timoceni (Dimitrijević-Rufu 1998 a, 1998 b, 1994). El este cel care a introdus expresia *identitate contextuală* cu privire la această comunitate, atât în ceea ce privește individul în relația sa cu statul sau cu comunitatea locală, cât și cu biserica.

Marijana Petrović-Rignault, tânără lingvistă de limbă franceză, originară tot din Serbia de răsărit (satul Valakonje), a publicat recent două studii care au la bază rezultatele anchetelor sale de teren desfășurate în satul natal: unul despre formarea viitorului în dialectul vorbit în această zonă (Petrović-Rignault 2005), iar celălalt despre *pomană* (Petrović-Rignault 2006). Acesta din urmă, chiar dacă vine în continuarea vechiului interes al etnologilor pentru ritualurile funerare ale românilor timoceni, urmează linia unei antropologii postmoderne, și anume autoarea reinterpretează și revalorizează momentele ritualului, situând formulelor prezentate în contextul lor religios și analizând funcțiile sociale ale ritului.

Însă studiul cel mai consistent dedicat timocenilor este volumul celor doi sociologi suedezi, Carl-Ulrik Schierup și Aleksandra Ålund, intitulat *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*. Conform observațiilor făcute de-a lungul anilor în două comunități de români timoceni stabiliți în Danemarca, respectiv în Suedia, cei doi cercetători iau în discuție profundul atașament al emigranților față de locurile natale și conservarea tuturor riturilor de trecere, care rămân strict legate de țara de origine: nici o nuntă, botez, înmormântare sau pomană nu a avut loc în Scandinavia în cele două decenii de migrație. Concluzia lor este că noul spațiu în care timocenii locuiesc este perceput exclusiv ca un teritoriu străin, pe care îl vor părăsi obligatoriu o dată cu ieșirea la pensie, pentru a se reîntoarce în locurile de origine. Ei mai atrag, de asemenea, atenția asupra faptului că emigranții sunt excelenți păstrători ai tradiției și culturii populare, percepute ca singura legătură solidă cu spațiul natal (Schierup și Ålund 1986).

6. Concluzii

După cum am văzut, interesul pentru comunitatea de români timoceni nu este de dată foarte recentă, primele însemnări despre aceștia fiind făcute acum un secol și jumătate. Atât specialiștii români, cât și cei sârbi au fost preocupați de specificul acestei populații și de cultura sa populară, însă cercetările lor au urmat traiecte diferite. Etnologii și folcloriștii români au aplicat principiul etnic, trăgând, nu de puține ori, semnale de alarmă sau aducând, pur și simplu, în atenția comunității științifice sau a opiniei publice existența acestei comunități românești din afara granițelor țării. Învățații sârbi, pe de altă parte, au analizat populația română din nord-estul Serbiei aplicând principiul local: dacă într-o anumită regiune trăiesc și români, aceștia vor fi studiați

împreună cu celelalte grupe etnice conlocuitoare. Datorită faptului că numărul lucrărilor publicate în România este destul de mic, nici cultura populară a românilor timoceni nu s-a bucurat de atenția care i s-ar fi cuvenit. În mai toate studiile care au văzut lumina tiparului la noi în țară există câteva pagini despre obiceiurile și folclorul acestei comunități, dar până acum nu a fost editată nici o lucrare științifică de mare amploare despre cultura populară a românilor de pe Valea Timocului. Ca de altfel nici în Serbia, unde lucrurile stau însă diferit. Chiar dacă s-au condus, în general, după principiul regional, în dauna celui etnic, o serie de cercetători sârbi s-au dedicat studierii problematicei „vlahilor” din nord-estul Serbiei, punctele majore de interes pentru aceștia reprezentându-le, după cum urmează: cultul morților și întreaga pleiadă de acte rituale care preced și succed funeraliilor; Rusaliile și jocurile hipnotice care au loc cu această ocazie; presupusul libertinaj al acestei comunități.

În încheiere, trebuie menționat că acest teren, chiar dacă a fost vizitat de o serie de cercetători în ultimele două veacuri, este unul extrem de ofertant. Regiunea este un adevărat muzeu în aer liber, o zonă extrem de tradițională, în care se pot întâlni obiceiuri și se pot culege texte folclorice care s-au stins de mult în alte locuri. Este, pe scurt, un teren care, la începutul noului mileniu, încă își așteaptă cercetătorul.

Bibliografie

- Bălosu, C., *Ritualuri funerare ale vlahilor din Timocul bulgăresc*, „Balcania” – Revista Institutului de Studii Balcanice „Victor Papacostea”, Craiova, 2004, p. 111-117.
- Bucuța, E., *Românii dintre Vidin și Timoc*, Cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărți, in (Constante, Golopenția 1943/II: 23-109).
- Budiș, M., *Comunitatea românească de pe valea Timocului bulgăresc*, București, 2001.
- Constante, C., A. Golopenția, *Românii din Timoc*, Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția, vol. I, II, III, Imprimeria Institutului Statistic, București, 1943.
- Constante, C., *Românii din valea Timocului și a Moravei*, București, 1929.
- Dimitrijević-Rufu, D., *Rites de passage, identité ethnique, identité nationale – Le cas d'une communauté roumaine de Serbie*, „Terrain”, 22/1994, Paris, p. 119-134.
- Dimitrijević-Rufu, D., *The multiple identity of Romanians in Melnica* (Homolje, Serbia), *Name and Social Structure, Examples from Southeast Europe*, New York, 1998 a, p. 49-68.
- Dimitrijević-Rufu, D., *Identités contextuelles. Le cas d'une communauté „roumaine” de Serbie*, „Cahiers Balkaniques”, no. 25 – „Les Oublié des Balkans”, 1998 b, p. 91-117.
- Dimitrijević, D., *Le rituel de la „slava” et l'imaginaire communautaire de l'unité. Les Roumains de Homolje et les Serbes en France*, „Revue Européenne des Migrations Internationales”, 2 (16)/2000, p. 91-117.
- Dobrescu, I.F., N.-L. Dobrescu, *Românii din Serbia*, „Geopolitica”, nr.1 (5), an IV, 2005, p. 79-99.
- Dumitrescu-Jippa, A., O. Metea, *Timocul*, București, Universul, 1943.
- Durlić, P.Es., *Kult mrtvih kao osnova za određenje religije Vlaha*, „Etno-kulturološki zbornik”, knj. I, Svrlijig, 1995, p. 232-240.
- Durlić, P.Es., *Nebeska tela u kultu mrtvih kod Vlaha Porečke Reke*, „Etno-kulturološki zbornik”, knj. III, Svrlijig, 1997, p. 153-158.
- Durlić, P.Es., *Nebeska tela i obred „marturija” u kultu mrtvih kod Vlaha severoistočne Srbije*, „Razvitak”, Zaječar, 213-214/2003, p. 122-146.
- Gacović, S., *Petrecătura (pesma za ispraćaj pokojnika) u Vlaha Ungurjana*, Zaječar, 2000.
- Gacović, S., *Bajanja u kultu mrtvih kod Vlaha severoistočne Srbije*, Beograd, 2002.

- Georgevici, T., *Printre românii noștri. Note de călătorie*, in (Constante, Golopenția 1943/1905/III: 23-109).
- Eliade, M., „Șamanism” la români?, in *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 201-213.
- Hedeșan, O., „Paștele strămoșilor” în sud-vestul spațiului tradițional românesc, „Analele Banatului – Etnografie”, 3/1997, p. 183-190.
- Hedeșan, O., *A.Th. 313A. O variantă actuală*, in *Eugen Todoran – in memoriam*, Timișoara, Editura Marineasa, 1998 a, p. 371-393.
- Hedeșan, O., *Românii din Timoc. Aspecte etnografice*, in „Analele Universității de Vest, Timișoara”, Seria sociologie, psihopedagogie și asistență socială, 1998 b, p. 63-72.
- Hedeșan, O., *Întâlniri cu Sfânta Vineri – Comentarii la o temă de folclor românesc sud-dunărean*, „Folclor literar”, IX, 1998-1999, Tipografia Universității de Vest, Timișoara, 1999, p. 211-229.
- Hedeșan, O., *Lăutarii dintr-un sat din Timoc: Repertoriu și stil interpretativ – aspecte generale*, in *Studii de literatură română și comparată*, Volumul XVI-XVII, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2001, p. 51-61.
- Hedeșan, O., *Dilemele unei comunități uitate: vlahii din Timoc*, in *Dilema Europei Centrale: conviețuirea sau coexistența*, Complexul Muzeal Arad, 2004, p. 372-389.
- Kanitz, F., *Românii*, in (Constante, Golopenția 1943/1904/III: 11-31).
- Mačaj, S., *Običaji Rumuna*, „Razvitak”, Beograd, VI/2, 1966, p. 58-69.
- Metేశ, Ș., *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1977.
- Nestorescu, V., *Românii timocenii din Bulgaria – Grai. Folclor. Etnografie*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Panea, N., *O privire asupra folclorului românesc din Timocul bulgăresc*, „Balcania” – Revista Institutului de Studii Balcanice „Victor Papacostea”, Craiova, 2004, p. 118-127.
- Panea, N., C. Bălosu, G. Obrocea, *Folclorul românilor din Timocul bulgăresc*, Editura Omniscop, Craiova, 1996.
- Pătruț, I., *Folclor de la Români din Sîrbia*, „Anuarul arhivei de folclor”, Cluj, VI, 1942, p. 329-384.
- Petrovici, E., *Note de folclor de la Romîni din Valea Mlavei (Sîrbia)*, „Anuarul arhivei de folclor”, Cluj, VI, 1942, p. 43-75.
- Petrović-Rignault, M., *A propos du futur de la modalité: Description du futur en valaque – dialecte daco-roumain de Serbie orientale*, „Balcanica”, XXXV, Beograd, 2005, p. 185-198.
- Petrović-Rignault, M., *La „pomana” à Valakonje : étude de quelques extraits de tradition orale, in Passages, Reflets dans la tradition orale*, Paris-Louvain, Editions Peeters (sub tipar – 2006).
- Recensământ *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2002*, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, CD-rom, 2002.
- Romanski, S., *Românii dintre Timoc și Morava*, in (Constante, Golopenția 1943/1926/: 193-219).
- Sandu Timoc, C., *Cântece bătrânești și doine*, București, 1967.
- Schierup, C.-U., A. Ålund, *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, Department of Sociology, University of Umeå, 1986, Sweden.
- Sikimić, B., *Magija mešenja hleba*, „Srpski jezik”, Beograd, 5, 2000 a, p. 309-337.
- Sikimić, B., *Humorni aspekt srpsko-vlaške komunikacije*, in *Jugoslovenski Banat, kulturna i istorijska prošlost*, Novi Sad, V, 2000 b, p. 112-118.
- Sikimić, B., *Običaj „kumačenje” kod Vlaha i Srba u severoistočnoj Srbiji i Južnom Banatu (problemi etnolingvističkih istraživanja)*, in *Исследования славянской диалектологии*, Москва, 7, 2001, p. 112-126.
- Sikimić, B., *Полевые исследования „влахов” в северо-восточной Сербии*, in *Актуальные вопросы балканского языкознания*, Санкт-Петербург, „Наука”, 2003, p. 85-96.

- Sikimić, B., *Etnolingvistički pristup vlaškoj duhovnoj kulturi – običaj „kumačenje”*, in *Actele simpozionului „Banatul, trecut istoric și cultural”*, Editura Marineasa, Timișoara/Novi Sad/Reșița, 2005 a, p. 148-158.
- Sikimić, B., *Vlaška predanja o Žojmariki*, in *Actele simpozionului „Banatul, trecut istoric și cultural”*, Editura Marineasa, Timișoara/Novi Sad/Reșița, 2005 b, p. 383-393.
- Sikimić, B., A. Sorescu, *The Concept of Loneliness and Death among Vlachs in North-eastern Serbia*, „Symposia” – Caiete de etnologie și antropologie, Craiova, 2004, p. 159-182.
- Zbucea, G., *Românii timoceni*, Timișoara, 2002.
- Zečević, S., *Samrtni običaji u okolini Zaječara*, „Glasnik Etnografskog Muzeja”, Beograd, 42, 1978, p. 383-398.
- ZREI – „Zbornik Radova Etnografskog Instituta”, 6, 1973, Beograd.
- Vâlsan, G., *Studii antropogeografice, etnografice și geopolitice*, ed. Ion Cuceu, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2001/1913/, p. 220-269.
- Vlahović, B., *Običaji stanovništva u naseljima Đerdapskog područja*, „Zbornik radova etnografskog Instituta”, Beograd, 7, 1974, p. 57-78.
- Weigand, G., *Românii și aromânii în Bulgaria*, in (Constante, Golopenția 1943/1900/: 35-50).

The Popular Culture of the Romanians of Timok Valley – Attempt of Periodization of the Ethnologic Researches –

This paper consists of two parts. In the first one, the author presents a short history of the Romanian community living in eastern Serbia and western Bulgaria, along the border with Romania, on both sides of the river Timok, known under the generic name of Vlachs. She writes about the intensely debated origin of this community, about its dimension and spoken vernaculars (different dialects of the Romanian language). In the second part, the author tries to sketch a synchronic and diachronic periodization of the researches regarding the Vlach popular culture. Thus, she follows three synchronic lines – the researches conducted in Romania, in Serbia and those of the international scientific community, and identifies a few diachronic stages: 1) a pioneer’s period, sporadically in the 19th and more emphasized in the beginning of the 20th century; 2) the concretization of the “Vlach theme” in Romania; 3) the period until the Second World War in Romania; 4) the period after the Second World War in Serbia; and 5) the last period, after the Romanian revolution of 1989 and recently in Serbia. The conclusion is that, even if this region has been visited by many researchers in the last two centuries, it is still waiting to be fully discovered.

*Institutul de Balcanologie, Belgrad
Serbia*